

Cumhuriyet'in 100. Yıldönümü Yolunda Türkiye

Kemal Derviş

Sabancı Üniversitesi Danışma Kurulu Üyesi
İstanbul Politikalar Merkezi Yönetim Komitesi Üyesi
Brookings Enstitüsü Başkan Yardımcısı

13 Kasım 2012

Türkiye Cumhuriyeti Washington DC Büyükelçiliği

Bu akşam bu seçkin misafir grubuyla bazı düşüncelerimi paylaşabilmek benim için büyük bir onur ve mutluluk. Büyükelçi Tan'a ve düzenleyicilere bu toplantıya ev sahipliği yaptıkları için müteşekkirim. Türkiye, Atatürk ve arkadaşları tarafından kurulan Cumhuriyet'in, 100. yıldönümü olan 2023'e giden on yıla doğru yola çıkmak üzere. Başbakan Erdoğan ulusal bir hedef olarak Türkiye'nin 2023'te dünyanın en büyük 10 ekonomisinden biri haline gelmesini koydu. (Türkiye günümüzde 16. sırada). Bugün sizlerle birlikte, geçtiğimiz 90 yılı kısaca gözden geçirmek, önümüzdeki 10 yıla bakmak ve 21. yüzyılda nasıl bir Türkiye ortaya çıkmakta olduğunu anlamaya çalışmak istiyorum. Bu konuşma yalnızca Atatürk hakkında değil, Türkiye hakkında. Ben bir ekonomistim, tarihçi değilim. Fakat, Cumhuriyetin 100. yılını tartışıyoruz ve Atatürk hakkında bir öykü ile başlayacağım. Bu öykü aynı zamanda da çağdaş Türkiye hakkında aydınlatıcıdır.

2005 yılından 2009'a kadar merkezi New York'ta bulunan Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın başkanlığını yürüttüm. 2007 yılında 25 yaşlarında çok parlak bir genç araştırmacı Türk hanımını işe aldım. İstanbul'dan, Ankara'dan ya da İzmir'den değildi; Anadolu'dan, doğu Karadeniz sahilinde bulunan Samsun'dandı. İlk iş gününde kendisine hoş geldin demek için ofisine gittim. Henüz eşyalarını paketlerinden çıkarmamıştı, ofisi kutularla doluydu, masası boştu ve duvarlarda resim ya da poster yoktu. Astığı tek bir resim dışında bomboştu duvarlar: Atatürk'ün, Mustafa Kemal Paşa'nın resmini asmıştı çıplak duvarına.

Kendi kendime sordum; herhangi başka bir ülkeden genç bir araştırmacının 21. yüzyılın ilk yarısında, ülkesinin dışında, yeni işine başladığı anda, boş duvarlarına kendi isteğiyle asacağı 20. yüzyılın ilk yarısında vefat etmiş olan başka bir lider var mı? Benzer, hatta yakın olan başka bir örnek aklıma gelmedi. Bu, tabii ki, 20. Yüzyılda isimleri kuvvetli bir şekilde tarih kitaplarına geçmiş olan, ülkeleri ve dünya üzerinde belirleyici etkisi olmuş olan çok büyük liderler ortaya çıkmadı demek değil. Fakat, Türkiye Cumhuriyeti ve Mustafa Kemal Atatürk arasındaki çağrışımın başka örneği yoktur. Nergis vatanseverdi. Türkiye'yi ve Türklüğünü çok seviyordu; bu sevgi başkasını dışlayan ve aşırı bir milliyetçilik biçiminde değildi tabii. Dünyaya açıldı, mükemmel bir ekonomistti, New York'u hem bir Amerikan şehri gibi, hem küresel bir şehir olarak, çok seviyordu. Şimdi daha üst bir pozisyonda halen çalışmakta olduğu Birleşmiş Milletler'i çok seviyordu, Türkiye'nin Avrupa Birliğine katılmasını arzu ediyordu, aynı zamanda dünyadaki daha yoksul ülkelere yardımcı olma konusuyla çok ilgiliydi; Afrika'yı, Asya'yı Latin Amerika'yı öğrenmek için hevesliydi ve de bir kadındı. Milyonlarca Türk kadını gibi, Atatürk'ün eşit vatandaş ve insan olmalarını mümkün kılan devrim niteliğindeki değişikliklere yüreğinin derinliklerinde daimi bir minnettarlık duyuyordu. Yaptığı ilk şeyin Atatürk'ün resmini duvara asmak olması, Atatürk anısının ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kurma mücadelesi tarihinin, nasıl birçok Türkiye vatandaşının kimliğinin bir parçası olmaya devam ettiğinin bir sembolüdür. 1930'larda ve sonrasında Türk kimliği için dar bir etnik temel üretmek konusunda çabalar olmuş olsa bile, Atatürk ve kimliğimiz arasındaki ilişki, etnik veya ırk kökenine bağlı bir ilişkiden çok farklıdır. Aksine, iki başka boyut üzerine kuruludur. Ne demek istediğimi açıklamaya çalışacağım.

Gençliğimde, lise çağındayken, beni en çok etkileyen Türk romanlarından biri Kemal Tahir'in Yorgun Savaşçı isimli romanı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun felaketle sonuçlanan yenilgisi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Batılı güçler tarafından paramparça edilmesi, Osmanlı ordusunun bir subayının yüreğinde kaybetmenin yol açtığı acı duygular, ve tüm bunlara rağmen, ayakta kalma isteği, karşı koyma isteği, ve tekrar yükselme isteği üzerine bir roman. Bu isteği Mustafa Kemal yönlendirdi, ve zafere götürdü. Söz konusu olan hayatta kalmak ve kendi kaderini tayin etmektir ve aynı zamanda da Balkanlar'dan, Ege Adaları'ndan,

Kırım'dan ve Kafkasya'dan gelen milyonlarca Müslüman göçmenin geleceğiydi. Bu insanların çoğu dönemin Türkçesini konuşuyordu; fakat birçokları da anadilleri olarak Boşnakça, Yunanca, Kürtçe, Arnavutça, Arapça, Bulgarca, ya da Çerkezlerin, Gürcülerin ya da Tatarların dilini konuşuyordu. Bazılarının daha sonra benimsetmeye çalıştığı etnik ideoloji'den çok farklı olarak, Atatürk'ün Cumhuriyeti çok kökenli bir temelde kuruldu. Kim Türk'tür sorusuna kendisinin meşhur cevabı da şuydu: Türk, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşdır. Aynı şekilde bir Amerikalının, kökeni ne olursa olsun Amerika Birleşik Devletler vatandaşı olduğu gibi.

Fakat, doğrusunu söylemek lazım, çok kökenli olduğu muhakkak da olsa, bu "kurucu kimlik" çok dinli değildi. Batılı güçler ve Rusya, Hıristiyan azınlıkları Osmanlılara karşı kendileriyle ittifak yapmaları için cesaretlendirmişlerdi. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı boyunca *tüm taraflarca* korkunç etnik temizlik ve büyük ölçekli katliamlar yapılmıştı. Kırım'dan, Kafkasya'dan, Balkanlardan gelen göçmenlerin çoğu, memleketlerinde Müslümanlara karşı olan etnik temizlik seferberliğinden kaçan Müslüman göçmenlerdi. Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra Türkiye ve Yunanistan tarafından kararlaştırılan üzücü nüfus mübadelesi sırasında, Yunanca konuşan ve Yunanistan'da yaşamakta olan Müslümanlar, Türkiye'ye gelmek zorunda kalırken, Türkçe konuşan Ortodoks Hıristiyanlar da Yunanistan'a göçmek zorunda kaldı. Cumhuriyet laik bir Cumhuriyet haline geldi ve tüm vatandaşlar gerçekten eşit yasal haklara kavuştu. Fakat, Cumhuriyet, farklı ve çoğunlukla Müslüman olan grupların Türkiye'de ve "Türklük"te bir araya gelmesiyle kurulduğu için, resmi olarak tanınacak gayr-i Müslim azınlıklar mevcutken, Müslüman azınlık diye bir kavram yoktu. Yani Türk Cumhuriyet kimliğinin kökeninde "Yorgun Savaşçı"ların inanılmaz engeller karşısında kahramanca direnişlerinin anısı, ve bölgenin her yanından gelen, "Türklük"te birleşen, ve kendilerine yeni bir Anavatan kuran, tarih boyunca birbirine karışmış Müslüman toplumlar vardı. 1930'larda bu kimliği etnik-ırk temelli bir kavrama dönüştürme yolundaki yanlış çabalar bir karmaşıklık ve sorun kaynağı haline geldi sonradan. Ancak, Atatürk'ün Cumhuriyeti'nin çok kimlikli bir Osmanlı İmparatorluğu'nun halefi olduğunu ve farklı etnik kökenlerden olup -fakat Müslüman olan- zulümden kaçan göçmenlere güvenli bir barınak sağladığını unutmamak gerekir. Atatürk'ün anısının olağanüstü kalıcılığını açıklayan *birinci*

güçlü boyut yok olma tehdidi karşısındaki bu ortak kurtuluşun, ortak hafızasıdır. Bu aynı zamanda Cumhuriyet geleneğinde kesin bir laiklik ilkesiyle, bir devlet dininin tuhaf bir şekilde beraber var olabildiğini de açıklar. Dikkat edin, bu Amerika Birleşik Devletleri’de uzun bir süre geçerli olan durumdan pek de farklı değil: şüphesiz ki ABD çok kökenli bir ülke, her ne kadar Afrika kökenli Amerikalıların tam anlamıyla vatandaş olmaları çok uzun sürdüysede. Aynı zamanda da hem seküler, hem de içinde yaşayan birçok Hıristiyan olmayanlara rağmen, “Hıristiyan” kimliği olan bir ülke olarak gelişmiştir ABD. Bugün bile bazı çevrelerde Amerikalı olmakla Hıristiyan inancıya sahip olmak arasında bir bağlantı olduğu algısı sürmektedir. Yani Türkiye, kimliğinde hem çok kökenlilik, hem de din etkisini taşımış olan tek ülke değildir.

Atatürk’e bağlı olarak hissedilen kimliğin ikinci boyutu da öncülük ettiği aktif modernleşmedir ve bu modernleşme, tüm eleştirelere rağmen hayran bırakacak derecede başarılı olmuştur. Anadolu, geç Osmanlı İmparatorluğu’nun en yoksul ve en az gelişmiş bölgelerinden biriydi. Mısır, Suriye, Bosna, Makedonya gibi yerler Anadolu’nun merkezinden daha zengindi. 1920’lerin ve 1930’ların kamu ve özel sektör ekonomik stratejileri ve dönemin ekonomik reformları Türkiye’nin 20. yüzyılın ikinci yarısına, hala düşük gelirlere rağmen, gittikçe daha dinamikleşen, ve Osmanlı İmparatorluğu’nun parçası olmuş olan birçok bölgeden çok daha iyi durumda olan bir ülke olarak girmesine olanak tanıdı. İkinci Dünya Savaşı’ndan da önce, Türkiye saygı duyulan, modern ve bağımsız bir ülke haline gelmişti, artık “Avrupa’nın hasta adamı” değildi, hiç değilse eğitimli kesimlerine, dünyanın en gelişmiş ülkelerindeki vatandaşlarıyla bir “eşitlik” hissi verebilmişti. Türkiye bir sömürge değildi. Türkiye başkalarının hâkimiyeti altına girmemişti. Türkiye’ye saygı duyuluyordu ve Türkiye kendi kaderini kendi tayin ediyordu. Türkiye bilimsel, teknolojik ve ekonomik gelişmede başarılı olmuş bir “dünya medeniyeti”ne iştirak ediyordu; ancak teknolojik gelişimin başını çeken ülkelerin güdümünde değildi. Bu, anne babalarımıza, bizlere, ve günümüzün de nesillerine uzanan, Atatürk’ün anısına bağlı bir gurur verdi.

Tabii ki bu iki boyut, Cumhuriyet’i kurma gücünü kendilerinde bulacak olan “Yorgun Savaşçı”ların akıllarında birbirine sıkıca bağlıydı. Profesör Şükrü Hanioğlu, Atatürk’le ilgili kitabında, genç bir askeri ataşe olarak Sofya’da bir operaya

katıldıktan sonra etkilenmiş olan Mustafa Kemal'in, "işte şimdi Bulgarlar'ın önceki yıl Osmanlıları nasıl yenebildiğini anladığını" belirttiğini anlatıyor. Türkiye modernleşmek zorundaydı, batının bilgi ve yaşam tarzını benimsemeliydi ki bir daha asla yenilmesin!

Zannediyorum, ulusal kimliğin bu iki boyutu, ezilmekten kurtulmanın anısı, ve küresel gelişmeye bir eşit olarak katılma iradesi, New York'taki genç Nergis hanımın neden duvarında her şeyden önce Atatürk'ü istediğini açıklıyor. Kimse onu zorlamıyordu, kimse ona bunu yapmasını söylemiyordu; ama o bunu *yapmak istedi* çünkü bu kendi kimliğine dair algısının bir parçasıydı.

Bugüne ve geleceğe dönmeden önce, başka bir önemli noktadan söz etmeme izin verin. Kuşkusuz başkaldırma ve uyuşmazlıkların bazen kanlı olan çok otoriter yöntemlerle bastırılması genç Cumhuriyet dönemine eşlik etti, ve Cumhuriyet, kısa sürede tek adam tarafından yönetilen bir tek parti devleti haline geldi. Fakat unutmamak gerekir ki, bunlar Stalin'in Rusya'da, Hitler'in Almanya'da, Mussolini'nin İtalya'da iktidar olduğu, faşistlerin İspanya'yı ele geçirdiği Avrupa'da korkunç zamanlardı. Taha Akyol, etkileyici bir araştırma sonucunda yazmış olduğu *Atatürk'ün İhtilal Hukuku* isimli son kitabında, 1920 ve 1930'larda yargının nasıl keyfi ve siyasi işlediğini belgelerle gösteriyor. Fakat, Taha Akyol'un da belirttiği gibi, diğer büyük devrimlerin, başta Fransız devrimi olmak üzere, yol açtığı şiddetin derecesiyle, Atatürk'ün Türkiye'sinin otoriterliği mukayese bile kabul etmez. Bunu, o zamanki şiddeti ve keyfiyeti haklı göstermek ya da küçükmek için söylemiyorum. Ama çok radikal olsa da, Türk devrimi diğerleriyle karşılaştırıldığında pek de şiddetli değildi. Dahası, Atatürk'ün Cumhuriyeti hiçbir zaman komünist Rusya'ya, faşist Almanya'ya veya İtalya'ya uzun dönemli potansiyel müttefikler olarak bakmamıştı. Aksine, 1930'larda Avrupa'da faşist ideoloji yükselişten, Birinci Dünya Savaşı sonrası demokrasisini örnek aldığımız İtilaf Devletlerinin liderlerinin –yalnızca Amerikan başkanı Woodrow Wilson'ın bir Türk varlığının gerekliliğini savunması dışında- Türkiye'yi dünya haritasından silmek istemiş olmalarına rağmen, Türkiye müttefik olarak Fransa ve İngiltere'ye yüzünü çevirmiştir.

Atatürk ve arkadaşları tek partili siyasetin, devrimci dönem için bir *araç* olduğunu, kendi içinde bir amaç olmadığını çok iyi anlamışlardı. Uzun dönemli hedef, daha o dönemde bile, Türkiye'nin Fransa, İngiltere ya da Amerika gibi bir demokrasiye sahip olmasıydı. Bu nedenle, İkinci Dünya Savaşı'nın bittiği dakika, Atatürk'ün en yakın dostu ve dava arkadaşı, ve 1938'de de halefi olmuş olan İsmet İnönü'nün, İspanya'da Franco'nun, Portekiz'de Salazar'ın on yıllarca yaptığı gibi gücü elinde tutmak yerine, Türkiye'yi çok partili bir demokrasiye geçirmiş olmasına şaşırılmaması gerekir. İnönü'nün başkanlık ettiği Atatürk'ün Cumhuriyet Halk Partisi, 1950 yılında seçimi kaybetti. İktidar, barış içinde ve demokratik bir şekilde muhalefetin eline geçti. İnönü, Atatürk'ün yirmi yıl boyunca en yakın ortağı olmuştu. Bu bize, Atatürk'ün devriminin uzun vadeli hedefinin totaliter olmadığını, ve Cumhuriyet'in kurucularının ulaşmaya çalıştıkları modernite ile demokrasi arasındaki bağlantıyı gördüklerini göstermez mi?

Daha sonra, kendini Kemalizm'e referans vererek meşrulaştırmaya çalışmış olan birkaç askeri darbe oldu. Demokrasiyi uygulama anlayışı maalesef Türkiye'de uzun zaman zayıf ve derme çatma olmaya devam etti. Fakat Türk ordusu, Latin Amerika, Asya ve Ortadoğu'da on yıllarca gördüğümüzün aksine, her ne kadar çok etkili olmayı istemiş ve başarmış olsa da, hiçbir zaman tam bir askeri diktatörlük kurmaya çalışmamıştı. Her seferinde üç yıldan az bir sürede sivil hükümet tekrar kuruldu. Bazı ordu mensupları iktidarda kalmak isteseler de, hızlı bir şekilde tecrit edildiler. Cumhuriyet'in temelinde yatan ideolojiden derin bir şekilde etkilenerek, ordu *bir kurum olarak* modernitenin, bütün gelişmiş olan ülkelerde olduğu gibi, faşizm yenildikten sonra, demokrasiye bağlı olacağına inanıyordu. Hiçbir zaman Silahlı Kuvvetler, bir kurum olarak, Türkiye'yi, Kemalist Türkiye'nin bir parçası olduğu "muasır medeniyet"ten uzaklaştırıp, üçüncü dünya diktatörlükleri grubuna katmaya çalışmadı. Kendilerini laikliğin ve toprak bütünlüğünün koruyucusu olarak görüyorlardı, sivil hükümetlerin alabilecekleri kararlardan şüphe duyuyorlardı. Sivil gücü kısıtlayabiliyorlardı. Acı ve zararlı hatalar yaptılar. Fakat, bir kurum olarak, Atatürk'e hiç bir zaman ihanet etmediler, ve daimi bir askeri rejim kurmaya kalkışmadılar.

Müsaadenizle şimdi, zamanı hızlıca ileri alıp, Türkiye'nin bugün nerede olduğuna ve neredeyse 100 yıl önce başlattığı yolculukla 2023'e doğru nasıl yol aldığı konuları üzerinde odaklanayım.

Ekonomiyle başlayayım. Ekonomik başarı 2023'e giden yolda çok önemli. Çok düşük bir gelir düzeyiyle yaşamına başlayan Türkiye Cumhuriyeti, büyük zorluklardan sonra dünyanın en dinamik olan ekonomilerinden biri olabildi. 1946'dan 2002'ye ortalama Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) büyüme oranı uluslararası deneyimin orta ve yüksek kısmında gerçekleşerek yaklaşık yüzde 5 oldu. Fakat hızlı büyümenin olduğu yılların yanında, 1980, 1994, 1999, 2001 ve yine 2009'daki gibi kriz ve negatif büyüme yılları da oldu. Bu kötü yıllar ortalama performansı da düşürdü. Bu negatif büyüme yılları olmasaydı, Türkiye dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinden biri olurdu. Son on yılda (2003-2012) ortalama büyüme yine yaklaşık yüzde 5 oldu (kişi başı ekonomik büyüme, yüzde 3.7 olarak gerçekleşti, nüfus artış hızı çok daha düşük olduğundan, yüzde 5 büyüme oranı, 20 ya da 30 yıl öncesine göre, daha iyi bir kişi başı büyüme başarısı). Eğer Amerika'nın emlak kredileri krizi felaketiyle ilişkili olan 2008 ve 2009 yıllarını çıkartırsak, Türkiye'de GSYH büyümesi fevkalade bir yüzde 7 ortalamasında olacaktı. Fakat çok düşük bir kişisel yurt içi tasarruf oranını yansıtarak süregelen yüksek cari açık, hala Türkiye ekonomisini dış şoklara karşı hassas kılıyor. Türkiye, kamu borçlanma oranını, dönemimizdeki 2001-2002 reformları sayesinde, ve sonradan Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetleri tarafından izlenen sıkı maliye politikasıyla düşürebildi. Türkiye'nin şu anki kamu borcu, GSYH'nin yaklaşık yüzde 38'i. Bunu Amerika'daki ve Avrupa'daki yüzde 80'den fazla olan oranlara, hatta İtalya gibi ülkelerde yüzde 120'lere varan kamu borcu oranıyla karşılaştırın.

Ne var ki, Türkiye'de yurt içi özel sektör tasarrufu, uluslararası standartlara göre çok düşük. Dolayısıyla ekonomi dış sermaye girişine çok bağımlı olmaya devam ediyor. Dış sermaye girişi üretim kapasitesi yaratan uzun dönemli yatırıma dönüştüğü zaman, bu pek sorun yaratmaz. Fakat sermaye girişinin yaklaşık üçte ikisi, çok daha spekülative ve kısa dönemli nitelikte, bu da rahatsız edici derecede potansiyel volatiliteye neden oluyor. 2023 yılı itibarıyla dünyanın en büyük 10 ekonomisinden biri olabilmek için, Türkiye'nin yılda ortalama yüzde 7 oranında büyümesi, bu büyümenin Türk Lirasının yalnızca spekülative para akışını değil; uzun

vadeli üstün üretim performansını yansıtan bir değer kazanma süreciyle birleşmesi gerekir. Ayrıca, büyüme tek başına yeğâne hedef olamaz. Büyümenin meyvelerinin adil dağılımı, 2023 vizyonunun daha açık bir şekilde parçası olmalıdır.

2023 hedefine ulaşılabilmesi için, ya da Türkiye'nin buna çok yaklaşması için, yerine getirilmesi gereken bazı temel koşullar var. Yatırım oranının ortalamada yüzde 23-24'ten az olmaması, yurt içi tasarrufların da yaklaşık yüzde 18-19 olması gerekir ki, cari açık, hızlı büyüyerek gelişmekte olan piyasa ekonomileri için tedbirli üst limit olarak gördüğüm, yüzde 5'lik düzeyin altında kalabilsin. Bu, Türkiye'nin yurt içi tasarruflarında 2010-2011 dönemine kıyasla yüzde 5-6 puan kadar artışa tekabül eder; bu mümkün, fakat ulaşılması zor bir hedef. Bir ülkenin tasarruf oranını arttırmak için sihirli bir değnek yok. İstikrarlı bir makro ekonomi, güçlü ve iyi düzenlenmiş bir finans sektörü, yatırımdan elde edilen özendirici bir kâr oranı, aynı zamanda uzun dönemli birikimleri ve yatırımı ödüllendiren bir vergi sistemi, hep arzu edilen özellikler. İyi bir kaynak dağıtımı ve yüksek yatırım oranı için diğer önemli bir koşul piyasa ekonomisini düzenleyen kuralların açık ve şeffaf olması, ki ekonomi keyfi ve partizan siyasi müdahaleler olmadan işleyebilsin. 2001 ve 2002 yıllarında üstlendiğimiz temel reformlar, bağımsız ve kuvvetli bir Merkez Bankası kurulmasını da kapsayan, özerk ve profesyonel düzenleyici kurumlar inşa etmek, şeffaf ve rekabetçi kamu ihaleleri sağlanmasından emin olmak, günü birlik politikayla, piyasanın işleyişinin birbirinden uzak durması konusunda ısrarcı olmaktı. Bu kesinlikle düzenleyici kurumların demokratik süreçlerin etkisi ve denetimi olmadan işleyişini sürdürmesi demek anlamına gelmiyor. Fakat, demokratik süreçler ve hükümetler de ekonomide gerçek rekabeti cesaretlendirecek olgunluğu göstermeli; düzenleyicileri, deneyimleri ve bilgileri olduğu için seçmelidir. Sahiplerinin siyasi görüşleri ne olursa olsun, en iyi girişimcilerin ve şirketlerin yatırım yapması ve başarılı olması hedef alınmalıdır. Daha sonra artırımlı vergi ve gittikçe güçlenen bir sosyal dayanışma sistemi, büyümeden elde edilen kazançların adil dağıtımını sağlamalıdır.

Bu etkenlerin ekonomi yönetiminde geçerli olmasının ötesinde, genel anlamda vatandaşların geleceğe *güven duygusuyla* bakmalarının da, ekonomik başarı için temel bir unsur olduğunu söylemeliyiz.

Bu da beni 2023 için belirlenen amaçlara ulaşmak için gerekli olan ikinci ön koşula getiriyor. Türkiye'nin, gerçek anlamda *iç barışa ve toplumsal birlikteliğe* sahip olması gerekiyor.

Dini referansları kuvvetli bir partinin 10 yıldır iktidarda olması, ve 2023'teki 100. yıl için planlar yapıyor olması, Türk demokrasisinin, 1950'li yıllardan bu yana ne kadar biçim değiştirdiğini ve geliştiğini gösteriyor. 21. yüzyılın ilk yıllarına kadar siyasi ve hukuken kısıtlanmış olan toplumdaki muhafazakâr ve dindar akım kendini siyasi olarak örgütleyebildi, ılımlı merkez sağa ulaşarak tabanını genişletebildi, ve artan çoğunluklarca seçilebildi. Birkaç yıl öncesine kadar, Silahlı Kuvvetler hâlâ bu güçlü akımı dengeleyen etkili bir karşı güç oluşturmaktaydı. Durum artık böyle değil. Cumhuriyet'in kurulmasından beri ilk defa, sivil güç tam ve egemen olarak tesis edilmiş durumda. Bu sivilleşme anlamında, iki örnek vermek için, Türkiye'nin artık Amerika'dan ya da İngiltere'den farklı olmadığını söyleyebiliriz. Ne var ki, başarılı bir demokrasi seçimleri kazananların her istediğini yaptığı bir "kazanan hepsini alır" sistemi değildir. Bireysel olarak vatandaşları, muhalefeti ve azınlıkta olanları koruyan bir denge ve denetleme sistemi içermek zorundadır. Cumhuriyet'in 100. yıldönümüne doğru giderken, Türkiye artık, kurucularının, uygulamaya geçirememiş olsalar da, nihayetinde arzu ettikleri gibi, ülkenin tam ve normal olarak işleyen bir demokrasi haline geldiğini, kendi vatandaşlarına ve dünyaya gösterme şansına sahiptir. Bunu yapacak şansa sahibiz; fakat ne yazık ki henüz bu noktada değiliz. İleri demokrasiye ulaşmak, yalnızca muhalefete ve bireysel haklara çok daha güçlü bir koruma sağlayan yeni bir anayasa ve yeni kanunlar sayesinde de gerçekleşemez. Bu, aynı zamanda, bir davranış ve sosyo-politik normlar meselesidir.

Bu zorlukların arkasında, Türkiye'de, tam anlamıyla gelişmiş bir demokrasinin yolunda engel olan iki belli başlı yapısal sorun kaldı.

Bu sorunların birincisi Türkiye'nin yalnızca laik olarak *kalması* değil; aynı zamanda laikliği *tekrar tanımlaması* gereğiyle ilgili. Konuşmamın başında bunun nedenine değinmiştim; Türkiye'de laikliğe rağmen, İslam'a, esasen Sünni İslam'a, yasal olarak olmasa da, uygulamada devlet dini olarak muamele edildi. Bu Cumhuriyet'in kurulduğu dönemin koşulları nedeniyle kaçınılmazdı. Kurtuluş

toplumda birliktelik gerektiriyordu ve Devlet yüzyıllar boyunca dini otoriteyle çok yakın bir ilişki içinde tanımlanmıştı. Koşullar değişti ve artık Türkiye'nin yaşamı tehlikede değil. Türkiye artık laikliği, din ve devletin tamamen ayrılması olarak yeniden tanımlayabilir. Bireyler elbette istedikleri şekilde dindar olabilirler veya olmayabilirler; Devlet'in devlet olarak dindar olmaması gerekir. Aynı zamanda, barışçıl olduğu sürece, dinin hangi şekilde yaşanacağına devlet karışmamalı ya da kısıtlamaya çalışmamalıdır. Eğer iktidar ve ana muhalefet, ki bu ana muhalefet Mustafa Kemal tarafından kurulmuş olan partidir, bu tür bir laiklikte gerçekten anlaşabilirlerse, Türkiye, uzun süredir sürüncemede kalmış olan büyük bir sosyal sorunu da çözmüş olacaktır.

İkinci ve eş değerde önemli olan bir sorun ise, Kürt kimliğiyle ilgilidir. Cumhuriyet, ABD gibi, çok kökenli bir ulus devlet olarak kuruldu. Fakat, bu Avrupa'da milliyetçiliğin zirve noktasına ulaştığı dönemdi. Cumhuriyet'in kurucuları farklı birtakım kökenlerden gelen; ama birbirine bağlı bir Türk ulusu kurmak zorunda olduklarını düşündüler ve bunda büyük ölçüde de başarılı oldular. Boşnaklar, Tatarlar, Çerkezler, Arnavutlar, Lazlar ve diğer gruplar kolayca Anadolu Türkleriyle yeni bir Türklükte birleştiler. Bu satırları yazarken öğrendim ki, Bill Clinton döneminden ABD Dışişleri bakan vekili, şimdi de Brookings Enstitüsünde beraber çalıştığım Strobe Talbott, aynı noktayı 14 yıl önce Turgut Özal hatıra konuşmasında belirtmiş. Cumhuriyet her biri görece olarak ufak, ama sayı olarak önemsiz olmayan, tüm bu grupları kurtardı. Türkiye'de şu an Bosna kökenli herhalde yaklaşık 4 milyon vatandaş var ve okullarda Boşnakça öğretilmesi ya da Boşnak dilinde eğitim alma ihtiyacı hissetmiyorlar. Fakat, bu durum Türkiye'nin Kürt vatandaşları için farklı. Kürtler, en baştan beri büyük bir göreceli nüfus oluşturdular ve daha da büyüdüler. Çoğunluğu, ülkenin daha az ulaşılabilir kısmında yaşadılar ve bu bölgeler en yoksul bölgeler olmaya devam ettiği gibi, merkezi yönetim tarafından da ihmal edildi. Bugün Türk kimliğinin yanında meydana çıkmış bir Kürt kimliği var ve diğer grupların hiçbirinde benzer bir durum oluşmamışken *bunun* neden olduğunu tartışmanın pek bir anlamı yok.

Bu kimlik var, büyüyor ve bu kimliğin kabul görmesi gerekiyor. Ancak, Kürtler ve diğer vatandaşlarımız arasında net coğrafi sınırlar bulunmuyor. Kürt kökenli vatandaşlar farklı soylardan gelen vatandaşlarla yan yana yaşıyorlar. Göç ve

dinamik ekonomi, Türkiye'nin Kürtlerinin ülkenin her yerinde yaşadığı ve çalıştığı, ve birçoğunun ülkenin hızlı ekonomik büyümesine iştirak ettiği bir toplum ortaya çıkardı. Şehirlerde tüm farklı gruplar arasında evlilik yaygın. Bu nedenle *tek bir çözüm* bulunuyor: Kürt kimliğini savunan ve geliştirmek isteyenler, şiddet kullanmamalı ve hedeflerini Türkiye'nin demokrasisi içerisinde aramalıyken, Türkiye de, Kürtlerin, Türkiye vatandaşları olarak, kendi kültür ve kimliklerini algıladıkları ve istedikleri gibi yaşayabildikleri bir ülke haline gelmelidir. Demokratik usullere saygı duydukları ve şiddet kullanmadıkları sürece, Kürt vatandaşlarımızın kimliklerini nasıl tanımlamak istediklerinin kararı, başkalarına değil; kendilerine aittir. Ben böyle bir düzenin önümüzdeki on yıl içinde oluşacağı konusunda gerçekten iyimserim. Son günlerdeki üzücü ve kabul edilemez derecedeki şiddet ve teröre karşın, bir birliktelik duygusu her zaman mevcut olmuştur ve bunun geçmişi Büyük Selahaddin günlerine kadar gidiyor ve kökeni yüzyıllarca beraber yaşanmışlığa dayanıyor. Kürt vatandaşlarımız, Türkiye'nin bağımsızlık savaşında da çok önemli katkıda bulundular. Tüm vatandaşlarımız ekonomik kalkınmayı arzu ediyor, ve hepimiz yatırım ve kalkınma karşısında en büyük engelin şiddet olduğunu bilmekteyiz. Kültürel haklar mutlaka geliştirilmeli, yerel yönetimler de güçlendirmelidir. Eğer Cumhuriyet, Kürt vatandaşlarımızın gelişmesine; refaha kavuşmasına; ve kendine güvenen, demokratik ve bölünmemiş bir ülkede, ulusal kimliğin etnik kökene değil; vatandaşlığa bağlandığı bir Türkiye'de, kendi dillerini öğrenmek ve kullanmak isteyenlerin bunu özgürce yapmasına destek olursa, ulusal birliktelik azalmayacak; artacaktır. Başbakan Erdoğan'ın hükümeti, geçtiğimiz bir kaç yılda bu yönde samimi çabalar gösterdi. Bence çözüm için çok daha fazlası yapılabilir; fakat Kürt tarafından da olumlu ve olgun bir karşılık gerekiyor.

Fikir özgürlüğü Türkiye'de çok uzun süre sorunlu bir alan olmuştur. Son 10 yılda, AB sürecinin de etkisiyle, önemli ilerlemeler kaydedilmiştir; ancak bu anlamda bazı boyutlarda Türkiye'nin son iki yılda geriye gittiği kanısındayım. Cumhurbaşkanı Sayın Abdullah Gül de, biri Parlamento'nun açılışı, diğeri de 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'nda yaptığı önemli iki konuşmasında, fikir özgürlüğünü koruyan bir anayasa ihtiyacının olduğunu altını kuvvetlice çizdi.

Üç hafta önce, Atatürk'ün partisinin yeni lideri Kemal Kılıçdaroğlu, Kurban Bayramı kapsamında, Kürt isteklerinin oldukça radikal ve tartışmalı savunucusu, Diyarbakır'ın belediye başkanı Osman Baydemir'i ziyaret etti. Bu ziyaret, inanıyorum ki, Mustafa Kemal'i belki de 20. yüzyılın en başarılı devrimcisi olarak anan, ve bu anının üzerine titreyenlerin, modernleşme ve ilerlemenin, tarih ilerledikçe, biçim ve öncelik değiştiren *dinamik bir süreç* olduğunu fark ettiklerini gösteren bir işaretti. İnanıyorum ki vizyoner ve aynı zamanda çok pragmatik bir lider olan Mustafa Kemal de, eğer 2012'de yaşıyor olsaydı, Diyarbakır belediye başkanını aynen bugünün Cumhuriyet Halk partisi genel başkanının yaptığı gibi, ziyaret ederdi. Sayın Kılıçdaroğlu iç barış ve yenilenmeye yönelik çabalarıyla, demokrasiye önemli katkılarda bulunmaya çalışıyor. Sağlıklı bir demokrasi, her zaman canlı bir muhalefetin iktidara alternatif oluşturabileceği bir düzendir.

Son olarak 2023'e giden başarılı yolculuğun içermesi gereken, Türkiye'nin dünyadaki yeri, dış politika ve Türk-Amerikan ilişkileriyle ilgili üçüncü unsurdan kısaca söz ederek bitireyim. Söylediğim gibi, bunlar benim mesleki uzmanlık alanlarım değil; fakat ekonomi, demokrasi ve dış politika başarısını birbirinden ayırmak mümkün değil. Cumhuriyet'in 100. yılının neşeyle kutlanmasının tüm bu üç alanda başarı üzerine kurulması gerekiyor.

Dünyanın en büyük 10 ekonomisinden biri haline gelme ya da buna yaklaşma hedefi Atatürk'ün belirttiği gibi, "yurtta barış, dünyada barış" gerektiriyor. Atatürk'ün yakın dava arkadaşlarından Ali Fuat Cebesoy'un hatıralarında, Taha Akyol'un alıntılıdığı üzere, Mustafa Kemal müzakerelerin hızlandırılmasını talep eden barış müzakerecisi İsmet İnönü'yü savunarak Ali Fuat Paşa'ya der ki, yeni Türkiye Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra Lozan barış müzakerelerinde tüm toprak taleplerini yerine getiremediği için kendisi de pişmanlık duymaktadır; fakat, barış uzlaşma gerektirir ve "yurt içinde yapmamız gereken mühim şeyler ... barış olmadan başarılmaz." Atatürk, eğer önemli zamanlarda pragmatik ve gerçekçi olmasaydı, aynı zamanda da barışa bu kadar bağlı olmasaydı, yurt içinde başarılı olamazdı. Geçmiş savaşların intikamı, toprak genişletme, diğer ülkelere geçmiş olaylardan dolayı kötü hisler besleme, onun ileri görüşlü aklından çok uzaktı. Anadolu'nun Büyük Savaş'tan sonra Yunanlılar tarafından işgali ve binlerce kaybedilen yaşamdan sonra, Türkiye Cumhuriyet'in kurulmasının az zaman

ardından Yunanistan'la barış ve dostluk anlaşması imzaladı. Eski düşmanla dostluk o kadar ileri gitti ki, Venizelos 1934 yılında Atatürkü resmen Nobel Ödülü için teklif etti.

Zaman kısıtlı olduğu için bu konularda yalnızca üç noktaya değinmek istiyorum; yine de bunlar çok önemli. Değineceğim noktalar, Cumhurbaşkanı Sayın Abdullah Gül'ün biraz önce söz etmiş olduğum iki önemli konuşmasındaki pek çok acıyı da yansıtıyor, fakat tabii ki kendisi adına konuşamam. Türkiye'ye ilgi duyan herkese bu iki Cumhurbaşkanlığı konuşmalarını okumalarını ve kendilerinin bu konuşmaları değerlendirmelerini öneririm.

İlk ve en önemli nokta, Türkiye'nin, özellikle Ortadoğu'da ve Müslüman dünyasında, bir "yumuşak güç" olmasıyla ilgili. Bu güç şimdiden çok etkin; fakat çok daha etkin hale getirilebilir. Özellikle Arap ülkeleriyle olan tarihi, kültürel ve duygusal bağlarımız çok derin ve güçlü. 1990'ların sonlarında Dünya Bankası'nda Ortadoğu ve Kuzey Afrika'dan sorumlu başkan yardımcılığı görevini yürütme ayrıcalığına sahip oldum. Ortak mimarı, tanıdık müzik sesleri, benzer yemekler ve ortak dini bayram kutlamalarıyla göze çarpan o topraklarda, Türkiye'den hiç kimse kendini yabancı hissedemez. Aynı şey tabii ki Türkiye'ye gelen Arap ziyaretçiler için de geçerli.

Ancak, Atatürk iyi komşuluk ilişkileri mirası bıraktığı gibi, aynı zamanda bir barış ve *diğer ülkelerin iç işlerine karışmama* mirası da bıraktı. Türkiye'nin son on yılda bölgedeki büyük derecede güçlenen etkisi, hiçbir şekilde başkalarını yönlendirmek ya da sınırlarımız ötesine karışmak çabasına bağlı olarak değil; başarılı ekonomik, kültürel ve demokratik örneğimizin gücüne bağlı olarak gelişmeli. Arap ülkelerinin geleceği kendi ellerindedir ve öyle de olmalıdır. Ne Türkiye ne de Amerika bu geleceği şekillendiremez. Özellikle, bölge dışından gelen sömürgeci ve emperyal güçlerden çok çekmiş olan Ortadoğu'da, yabancı müdahale en iyi niyetlerle bile yapılırsa, her zaman kızgınlıkla karşılanacaktır. Kısa vadede bazı gruplar kendi amaçlarına ulaşmak için ısrarla böyle bir müdahaleyi talep etse de, uzun vadede hiçbir halk ya da ülke, dışarıdan müdahaleyi sevmez. Bu, herhangi birimizin komşu ülkelerde, insanların hayatını kaybetmesinden ve acı çekmesinden etkilenmeyeceği demek değil. Tarafsız arabuluculuk ve insani yardım çabaları çoğu

zaman gerekli olabilir ve arzu edilebilir. Türkiye bunu yapabilir ve halihazırda Somali'ye varacak kadar insani yardımda da önemli bir rol oynuyor. Aynı zamanda Birleşmiş Milletler çerçevesinde de, tehlike altındaki tüm insanları koruma sorumluluğu mevcut. Fakat Türkiye Ortadoğu'da bir nevi yeni neo-emperyal güç olmak istiyor gibi görünmemeli. Bu çok kötü bir şekilde geri tepebilir ve Türkiye'nin barış, ekonomik gelişim, insan hakları ve demokrasinin hizmetinde yayabileceği olumlu "yumuşak gücün" de önemini azaltır. İşte tam da bu konuda Amerika ve Türkiye beraber çalışabilir. Eğer Türkiye ekonomik başarı, iç barış ve özgürlük konusunda parlak bir örnek sunabilirse, bölgeye doğrudan müdahaleyi göze alan bir dış politikadan çok daha büyük bir etki yaratacaktır.

Bu konuda ikinci boyut Avrupa ile ilgili. Tüm Avrupa projesi, ve bunun kurumsal mimarisi, bu günlerde ciddi bir krizden geçiyor. Bu ilk olarak Yunan kriziyle tetiklendi, daha sonra da Avro bölgesindeki daha genel problemlerle devam etti. Fakat Avrupa hala, hemen hemen Amerika kadar büyük bir ekonomi olmaya ve etkileyici sosyal başarıların, barış ve işbirliğinin mevcut olduğu bir bölge olmaya devam ediyor. İnanıyorum ki bugünkü sorunlar eninde sonunda aşılacaktır; fakat Avrupa, işbirliğinin değişik biçimlerde yoğunlaştığı bir hale gelecektir. Muhtemel olarak, mali politikalarını aralarında düzenlemiş ve parasal birliği tamamlayan bir bankacılık birliği olan, ortak para birimi avro etrafında siyaseten çok daha bütünleşmiş bir merkez ortaya çıkacak. Aynı zamanda da, en önemlisi İngiltere olmak üzere, daha sıkı bir biçimde bütünleşmiş para birliğinin bir parçası olmayan; ama Avrupa Birliği'nin ve tek ekonomik pazarın parçası olmaya devam eden farklı ülkeler de olacak. Avrupa Birliği ve İngiltere birbirine ihtiyaç duymaya devam edecek ve inanıyorum ki İngiltere'nin Birlik içinde kalması çok muhtemel ve de arzu edilir olacak. Bu geniş Avrupa Birliği'nin üyeleri arasında savunma, dış politika, bilim, çevre ve eğitim meselelerinde çok daha gelişmiş bir işbirliği olabilir. Türkiye, bu yeniden yapılandırılmış Avrupa Birliği'ne İngiltere gibi ya da belki İsveç gibi bir üye olarak, para birliğinin dışında; fakat Avrupa Parlamentosu'nda seçilmiş temsilciler ve Avrupa Komisyonu'nda bir üye bulundurarak, tam üyelik ile girebilir ve girmelidir de.

Amaçlamamız gereken bu olmalı. Hedefin bu şekilde yeniden tanımlanması, Türkiye'nin tarihi ve devam etmesi gereken bir hedefi olan, Avrupa Birliği'ne üye

olma projesine, hem yeni bir *dinamizm*, hem de yeni bir *inanılrlık* sağlar. Bu hiçbir şekilde Türkiye'nin Ortadoğu'daki etkisini eksiltmez. Tam tersine, yakınlarda yapılan bir kamuoyu araştırmasının bulgularına göre, Arap vatandaşlarının yüzde 60'i Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olmasını istemekte. Avrupa'nın bir parçası olmak, Türkiye'nin dünyadaki yumuşak gücünü ancak arttırabilir. Cumhuriyet Bayramı'nda Sayın Cumhurbaşkanı, bu hedefi haklı olarak, Atatürk'ün vizyonunun bir devamı olarak tekrar kuvvetlice tasdik etti ve sorunlarımızın bu süreçle daha rahat çözüleceğini tekrarladı. 2023 yılında inanıyorum ki, Türkiye yeni Avrupa Birliği'ne, tüm dünyanın 21. yüzyılda ihtiyaç duyduğu bu Birliğe, tam üye olabilir ve olmuş olmalıdır.

Son olarak, sizinle Türkiye ve Amerika arasındaki ilişki üzerine görüşlerimi paylaşmama izin verin. Bu ilişkinin boyutlarını, Başkan Clinton Türkiye ziyareti sırasında ve Başkan Obama, seçildikten hemen sonra 2009'da, Türkiye'de yaptıkları konuşmalarında güzel bir dille belirttiler. Endişelenmeyin, bu kadar geç bir saatte sözlerimi uzatmayacağım. Amerika ve Türkiye aslında pek çok ortak özellik taşıyor, belki de pek çok insanın fark ettiğinden fazla. Aynı zamanda Amerika'da yüz binlerce Türk kökenli ikamet eden kimse ya da vatandaş bulunuyor; kendilerini mutlu, üretken ve kabul edilmiş hissediyor büyük çoğunluğu. Tabii ki karşılaştırırken Amerika'nın daha büyük, daha zengin bir ülke olduğunu, dünyada kimseye denk olmayan ekonomik, siyasi, askeri güce sahip olduğunu akılda tutmak gerekir. Türkiye orta büyüklükte ve gelişmekte olan bir ekonomik güç. Dolayısıyla karşılaştırırken bunu hatırlamakta fayda var.

Amerika ve Türkiye güçlü küresel boyutu olan iki ülke ve iki toplum. Amerika, sosyal dokusundan dolayı, dünyanın bütün bölgeleriyle bağları olan bir ülke. Tabii ki Avrupa'ya güçlü bağlarla bağlı; ama aynı zamanda oldukça büyük ve artmakta olan Hispanik ve Asya-Amerikalı bileşenleriyle, Güney ve Orta Amerika'ya ve Asya'ya; Amerika'nın geçmişinin, bugününün ve geleceğinin bir parçası olan Afrikalı Amerikalılarla, Afrika'ya; İsrail'le olan güçlü bağları yoluyla Ortadoğu'ya, ve aynı zamanda da Arap dünyasına bağlı. Her zaman mevcut olan izolasyonist duygulara ve coğrafi olarak Amerika'yı dünyanın çoğundan ayıran iki büyük okyanusa rağmen, Amerika, her gün ekonomik, demografik ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak daha da küreselleşirken, tüm Amerikalılar, artan sayıda

ana dil olarak İspanyolca konuşacak vatandaşlar olacaksa da, güçlü bir Amerikan kimliği duygusunu koruyacaklardır. Aynı şey daha bölgesel bir anlamda Türkiye için de söylenebilir. Türkiye yüzyıllardır hala Rumeli dediğimiz bölge ile, Avrupa'nın, bilhassa Balkanlar'ın bir parçası. Arap dünyasına derin kültürel ve dini bağları olan büyük çoğunluğu Müslüman olan bir ülke. Yüzlerce yıl önce İspanya'yı terk etmek zorunda kalmış olan Musevi cemaatine sığınma sağlamış ve sıcak bir şekilde karşılamış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun halefi. Orta Asya ile dilsel ve şimdi de güçlü ekonomik bağları olan bir ülke. Afrika'ya uzanan ve yatırım yapan bir ülke. 1950'lerdeki Kore Savaşı'na Amerika'dan sonra en büyük Birleşmiş Milletler kontenjanını sağlamasından itibaren de, Amerika'nın güçlü bir müttefiki ve dostu. 2012 itibariyle, Türk Havayolları diğer her havayolundan daha fazla ülkeye uçuyor. Çok fazla seyahat eden biri olarak, Türk Havayolları ile uçmanızı çok tavsiye edebilirim.

Dünyamız çözülmesi gereken yeni, muazzam ve küresel sorunlarla karşı karşıya. İklim değişikliğinden, sağlam ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin tekrar sağlanmasına, dünya ticareti ve finanstan, terörizm ya da nükleer silahlanmaya karşı güvenliğe, ya da bulaşıcı hastalıkların kontrolüne kadar, çok zor sorunların çoğu güçlü bir küresel işbirliği gerektirmekte. Bu çağda artık hiçbir şey yalnızca dik başlı güçle başarılamaz ve başka toplumlara dışarıdan dayatılamaz. Gençler her yerde, hangi örneklerin mutluluk, bağımsızlık ve refahı getirebileceğini bulmak için sınırların ötesine bakıyor. İnanıyorum ki hem Amerika hem Türkiye iyi örnek olmalı ve birbirlerini bunun için desteklemeli. Eğer yurt içinde başarılı olursak, uluslararası alanda da başarılı oluruz. Aynı şekilde, eğer kendi iç sorunlarımızı çözemezsek, dünyanın sorunlarının da çözümüne nasıl yardımcı olabileceğimizi anlamak çok zor. Üstelik, eğer Türkiye ve Amerika, NATO'da, Birleşmiş Milletler'de, G-20'de, ve daha bir çok mevcut organizasyonda güçlü bir işbirliği yaparsa, iki ülkenin yumuşak gücü kendi vatandaşlarının ve hatta tüm dünyanın yararına pek çok şekilde etkisini gösterebilir.

Önümüzdeki on yıl ne Türkiye için, ne Amerika için, ne de Dünya için kolay olacak. Ekonomik, siyasi, sivil toplum odaklı, ya da akademik faaliyetlerimiz ne olursa olsun, çok çalışmamız gerekecek. Buna rağmen umuyorum ve güveniyorum ki, pek çoğumuz, Türkiye'nin vatandaşları ya da dostları olarak, nerede olursak olalım,

2023'te, geçmişinin en iyi özelliklerini ortak hafızasında muhafaza eden; ama daha da önemlisi, ileriye güvenle bakan bir 21. Yüzyıl Cumhuriyetini ve Demokrasisini kutlayacağız.

Hepinize sabrınız için ve bana görüşlerimi bu akşam sizinle paylaşma imkanını tanıdığınız için çok teşekkür ederim.